

МЕТАФОРА У МЕДИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ (МАТЕРІАЛИ ДО ПРАКТИЧНОГО ЗАНЯТТЯ)

METAPHOR IN MEDICAL TERMINOLOGY (MATERIALS FOR A PRACTICAL SESSION)

Вивчення термінології є невід'ємною складовою опанування професійної мови з метою забезпечення освітньо-професійних і комунікативних потреб. Розуміння шляхів формування термінологічної системи сприяє успішному її засвоєнню. Одним із способів терміноутворення є метафоризація, під якою розуміємо мисленнєвий процес уподібнення предметів і явищ дійсності на основі виділення їх спільної ознаки. Метафоричне терміноутворення зумовлене онтологічною здатністю носіїв мови пізнавати відоме через невідоме. Терміни, утворені способом метафоризації, є результатом асоціативно-образного мислення носіїв мови і ґрунтуються на попередньому досвіді. Отже, опрацювання питання вторинної номінації сприяє формуванню уявлення про специфіку вербалізації наукової картини світу етносу.

На відміну від художньої метафори, вторинна номінація у науковій галузі характеризується стиранням емоційно-експресивної конотації, номінативною функцією, прозорістю асоціативних зв'язків, звуженням синтагматичних можливостей термінологізованих загальноновживаних слів. Мотиваційна основа уподібнення у науковій метафорі зазвичай є прозорою.

У статті запропоновано систему завдань для вивчення семантичного способу творення медичних термінів, зокрема метафоризації. Поданий навчально-методичний матеріал сприяє усвідомленню засвоєнню медичної термінології і кращому розумінню шляхів її формування. Описані види робіт передбачають розпізнавання метафоричних термінів у тексті, пояснення механізмів метафоризації, розрізнення основних метафоричних моделей, за якими утворюються медичні терміни (фітоморфної, зооморфної, соматичної, географічної, архітектурної) тощо. Комплекс завдань апробований на заняттях авторами публікації, відповідає пізнавальним потребам студентів, ґрунтується на принципах доступності, науковості, зв'язку теорії з практикою.

Ключові слова: термін, медична термінологія, метафора, метафорична модель, вторинна номінація.

Studying terminology is an integral part of mastering professional language in order to meet educational, professional, and communicative needs. Understanding the ways of forming a terminological system contributes to its successful acquisition. One of the methods of term formation is metaphORIZATION, which we understand as a cognitive process of likening objects and phenomena of reality based on identifying their common features. Terms formed through metaphORIZATION are the result of associative-imaginative thinking. Thus, examining the issue of secondary nomination helps to form an understanding of the specifics of verbalizing the scientific worldview of an ethnic group.

Unlike artistic metaphor, secondary nomination in the scientific field is characterized by the erasure of emotional-expressive connotation, a nominative function, transparency of associative links, a narrowing of the syntagmatic possibilities of common words that have become terminologized. The motivational basis of analogy in scientific metaphor is usually transparent.

The article proposes a system of tasks for studying the semantic way of creating medical terms, particularly metaphORIZATION. The proposed educational and methodological material facilitates the conscious acquisition of medical terminology and a better understanding of the ways it is formed. The suggested types of work involve recognizing metaphorical terms in the text, developing an understanding of the mechanisms of metaphORIZATION, studying the main metaphorical models by which medical terms are formed (phytomorphic, zoomorphic, somatic, geographic, architectural), etc. The set of tasks has been tested in classes by the authors of the publication, meets the cognitive needs of students, and is based on the principles of accessibility, scientific validity, and the connection between theory and practice.

Key words: term, medical terminology, metaphor, metaphorical model, secondary nomination.

УДК 378.147:811.161.2'276.5:61
DOI <https://doi.org/10.32782/ip/87.35>
Стаття поширюється на умовах
ліцензії CC BY 4.0

Мисик О.А.,
канд. філол. наук, доцент,
доцент кафедри української мови
Тернопільського національного
медичного університету
імені І.Я. Горбачевського
Міністерства охорони здоров'я України

Стефанишин К.Л.,
канд. пед. наук, доцент,
доцент кафедри української мови
Тернопільського національного
медичного університету
імені І.Я. Горбачевського
Міністерства охорони здоров'я України

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Якісна мовна освіта студентів є невід'ємною складовою їх професійного становлення. Формування фахової мовної компетенції передбачає оволодіння на належному рівні відповідною професійною лексикою, адже «з усіх засобів мовлення, за допомогою яких інформація спеціального характеру фіксується у повідомленні, найінформативнішими є терміни. Кожен термін є не лише репрезентантом поняття, а й засобом осмислення (і певною мірою – результатом осмислення) особливостей поняття, його взаємин із іншими поняттями у певній системі» [1, с. 269–270]. Закономірно, що термінознавча

підготовка є одним із ключових аспектів під час вивчення дисциплін лінгвістичного спрямування (української мови (за професійним спрямуванням), основ української медичної термінології, культури медичної професійної мови і спілкування, професійної медичної комунікації лікаря з пацієнтом українською мовою тощо). У цьому аспекті актуальним є питання творення термінів, зокрема способом вторинної номінації, що сприяє не лише кращому запам'ятовуванню, а й розумінню мовних процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти метафоризації як способу творення термінів досліджують О. Кримець, З. Куньч, О. Кучеренко, О. Левченко, О. Литвин, Н. Овчаренко, Т. Петрова, Л. Харчук, О. Южакова тощо. Терміни-метафори

у професійній медичній мові є об'єктом наукового зацікавлення Ю. Бражук, Н. Цісар, Н. Лисенко, Л. Дорошиної, Г. Усик, О. Пуш, Р.-Ю. Перхач та ін. У наукових розвідках дослідники висвітлюють теоретичні засади вивчення метафори у науковому дискурсі, розглядають теорію метафори у когнітивному та ономазіологічному аспектах, описують механізми вторинної номінації, студіюють джерела і моделі метафоризації, проводять компонентний, лексико-семантичний, морфологічний аналіз термінологічних одиниць, вивчають особливості перекладу термінів-метафор тощо.

У контексті когнітивного підходу метафоризацію розглядають як процес пізнання та продукування нових знань. Термінологічну метафору розглядають як «інструмент, що дає змогу репрезентувати нове спеціальне поняття через відомі об'єкти, реалії іншої сфери знань», реалізуючись «не лише як засіб номінації, але і як спосіб дефініювання понять» [5, с. 177].

Важливою складовою є метафорична мотивація, під якою розуміють відношення «вихідної денотативно-поняттєвої сфери і нової денотативно-поняттєвої сфери, заснованим на спільності семантико-когнітивної ознаки чи ознак у різних об'єктів дійсності, подібних в аналогово-асоціативному плані» [4, с. 138]. Мотиваційна основа уподібнення є визначальною для розуміння значення терміна. Проаналізувавши метафоричні терміни медичної галузі, О. Цісар вважає, що підставою уподібнення є: «1) подібність зовнішнього вигляду об'єкта номінації; 2) подібність за функцією; 3) зовнішня і функційна схожість одночасно» [9, с. 63]. Дослідниця виділила 11 лексико-семантичних груп загальноновживаних назв, які є базою утворення термінів: *«назви предметів побуту, назви знарядь праці та їх частин або елементів, назви будівель, приміщень, споруд та їх елементів, назви вмістищ, назви форм рельєфу, назви рослин, плодів та їх частин, назви тварин та частин тваринних організмів, назви осіб за професією або діяльністю, назви одягу, взуття та їх елементів, назви прикрас та їх елементів, назви природних явищ»* [9, с. 56].

Семантичне поле загальноновживаних лексем, які переходить у розряд вузькоспеціалізованих, термінологізуючись, звужується, контекстуальне вживання їх теж обмежене, оскільки «зменшується їх здатність сполучуватися з багатьма компонентами мови» [8, с. 226].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на те, що дослідженню метафори як продуктивного способу творення термінів медичної галузі присвячена низка праць, це питання ще не є достатньо опрацьоване, зокрема актуальним є розроблення навчально-методичних матеріалів для вивчення цієї теми здобувачами вищої освіти, що сприятиме кращому оволодінню ними фахової мови.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є запропонувати матеріали для вивчення метафоризації як семантичного способу термінотворення, які можуть бути використані під час вивчення відповідних тем на заняттях з дисциплін лінгвістичного спрямування у медичному закладі вищої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження

Метафоризація відіграє вагомую роль у формуванні медичної термінології. Як стверджують дослідники, «метафоричні терміни у медицині не є поодинокими, випадковими вкрапленнями, вони становлять цілісну систему, в якій, за допомогою метафоричного перенесення подано ключові поняття цієї галузі знань» [6, с. 194].

Метафора є інструментом пізнання невідомого через відоме. Вторинна номінація, зокрема метафоризація, є семантичним способом творення термінів, що полягає у розширенні семантичної структури лексеми на основі процесу уподібнення. Науково-образне використання наявних ресурсів мови ґрунтується на словотвірному потенціалі лінгвістичних одиниць та відображає особливості асоціативно-образного мислення носіїв мови, отже, можна зауважити, що така термінологічна лексика характеризує особливості мовної (наукової) картини світу.

Оскільки троп базується на досвіді мовців, то вважаємо слушною думку вчених, що «метафора в науковій мові має увиразнити, прояснити досліджуване явище» [7, с. 51], тому, очевидно, вона характеризується змістовністю та зрозумілістю асоціативних зв'язків, чим відрізняється від вторинної номінації у художньому тексті. На думку дослідників, образність виявляється на етапі творення терміна [5, с. 174], а згодом стирається. Стійкий асоціативний зв'язок між суб'єктом осмислення та об'єктом зіставлення у свідомості мовця певною мірою відіграє роль наочності.

На занятті, присвяченому вивченню медичної термінології, пропонуємо обговорити такі питання: 1. Шляхи збагачення термінології. 2. Значення терміна «вторинна номінація». 3. Механізм метафоризації. 4. Найбільш поширені метафоричні моделі у термінотворенні медичної галузі. 5. Художня і наукова метафора: спільні і диференційні ознаки.

Щоб простежити відмінність між уживанням слова із первинним лексичним значенням та як об'єкта зіставлення у метафорі-терміні доцільно використовувати наукові тексти зі спеціальності. Як слушно зауважує О. Дуда, «умовою реалізації термінологічного значення термінологізованої лексеми є науковий текст, де колишня загальноновживана лексема вживається в чітко окресленому науковому значенні на відміну від повсякденного розмитого значення слова в побутовому розмовному мовленні. Нове контекстуальне оточення колишніх загальноновживаних слів стає умовою розвитку семантичної структури новоствореної

термінологізованої одиниці» [3, с. 43]. Тому наступним видом діяльності пропонуємо роботу з науковим текстом «Дихальна система» з підручника «Анатомія людини» (автори Головацький А. С., Черкасов В. Г., Сапін М. Р., Парахін А. І., Ковальчук О. І.).

Завдання 1. Читайте текст. Знайдіть у ньому терміни, утворені на основі вторинної номінації (метафоризації). Опишіть механізми їх утворення. Поясніть словотвір і семантику виділених слів, їх відмінність від метафоричних термінів.

«Ніс (nasus; грецькою – rhinos) складається з кореня, спинки, кінчика і крил. Ніс є початковим відділом дихальної системи і займає на обличчі носову ділянку (regio nasalis). За формою ніс нагадує тригранну піраміду і ззовні вкритий шкірою. [...] Корінь, верхня частини спинки і боків носа мають кісткову основу, а середня і нижня частини спинки носа та крила носа побудовані з хрящів [...]

Великий криловий хрящ має присередню і бічну ніжки.

Носова порожнина (cavitas nasi) починається двома отворами – ніздрями (nares) і закінчується також двома отворами – хоанами (choanae). [...] Нагадаємо, що носова порожнина має чотири стінки [...]

Початкова частина носової порожнини називається присінком носа (vestibulum nasi), він відмежований зверху і позаду від власне носової порожнини **дугоподібним** виступом – порогом носа (linet nasi), що утворений верхнім краєм бічної ніжки великого крилового хряща. [...] У сполучнотканинному шарі під епітелієм розміщені сальні залози та корені носового волосся, яке є «фільтром» для сторонніх частинок. [...]

На бічній стінці носової порожнини розташовані три носові раковини [...] Проміжки між раковинами називаються носовими ходами; їх є три: верхній, середній і нижній. У носові ходи відкриваються три приносіві пазухи і решітчасті комірочки лабіринту **решітчастої** кістки. [...] У верхній носовий хід відкриваються задні решітчасті комірочки (cellulae ethmoidales posteriores), а в **клино-решітчастий** закуток (recessus sinus sphenoethmoidalis), що розміщений над задньою ділянкою верхньої носової раковини, відкривається отвір **клиноподібною** пазухи (apertura sinus sphenoethmoidalis). На бічній стінці носової порожнини вище передньої ділянки середньої носової раковини у слизовій оболонці вздовж проходить невелика нюхова борозна (sulcus olfactorius). Середній носовий хід (meatus nasi medius) проходить між середньою і нижньою носовими раковинами. Цей хід починається присінком середнього ходу (atrium meatus medii), що зверху обмежований складкою слизової оболонки – носовою гребелькою (agger nasi). У передній відділ середнього носового ходу зверху через решітчасту ліжку (infundibulum ethmoidale) відкривається отвір лобової пазухи (apertura sinus

frontalis). Слизова оболонка бічної стінки носової порожнини в ділянці середнього носового ходу утворює випинання – решітчастий пухир (bullae ethmoidalis), попереду і знизу якого добре помітний півмісяцевий розтвір (hiatus semilunaris). [...] Нижній носовий хід (meatus nasi inferior) найдовший і найширший, зверху обмежований нижньою носовою раковиною, а знизу – нижньою стінкою носової порожнини. У його передньому відділі відкривається отвір нососльозової протоки (apertura ductus nasolacrimalis).

[...] Гортань людини розташована в передній шийній ділянці на рівні тіл IV-VI шийних хребців. Ззовні помітний, особливо у чоловіків, гортанний виступ (prominentia laryngea) – «адамово яблуко», який утворений пластинками щитоподібного хряща. [...]

У слизовій оболонці середньої і верхньої ділянок задньої поверхні надгортанника є багато смакових цибулин. [...]

Хрящі гортані (cartilagine larynges) поділяються на непарні і парні. До непарних хрящів належать **щитоподібний** хрящ, надгортанник і **перснеподібний** хрящ, а до парних – **черпакуватий** хрящ, **ріжжуватий** хрящ і **клиноподібний** хрящ. [...]

Бронхи (bronchi), розгалужуючись, утворюють так зване бронхове дерево (arbor bronchialis). [...]

Легеня (pulmo, грецькою pneumon) – це парний орган. [...]

Легеня має **конусоподібну** форму. [...]

На ввігнутій середньостінній поверхні кожної легені є видовжена вертикальна заглибина – ворота легені (hilum pulmonis). [...] У ворота легені входять головний бронх, легенева артерія, по якій надходить у легеню венозна кров, бронхові гілки грудної аорти, нерви, а виходять дві легеневі вени, по яких тече артеріальна кров до лівого передсердя, та лімфатичні судини. [...] Перелічені структурні компоненти, що галузяться в ділянці воріт легені, утворюють корінь легені (radix pulmonis)» [2, с. 96–119].

Завдання 2. Визначте, які терміни у запропонованих синонімічних парах утворені способом вторинної номінації. Наведіть приклади термінів-синонімів і визначте, чи є серед них мовні одиниці, утворені способом метафоризації.

Воротар шлунка – пілорус, вузол нервовий – ганглії, сальник – чепець, синус – пазуха, свічка – супозиторій, таламус – горб зоровий, артремфіт – миша суглобова.

Завдання 3. Згрупуйте терміни за метафоричними моделями (фітоморфна, зооморфна, соматична, географічна, артефактна, архітектурна). Визначте мотиваційну основу уподібнення. Доповніть кожну модель прикладами, підібраними з наукової літератури.

Протоки носових залоз, лімфоїдний вузлик, лабіринт решітчастої кістки, надгортанне

стебло, борозна передсердя, корінь язика, надгортанні долинки, присінок гортані, півнячий гребінець, шлуночок гортані, мішечок гортані, шийка матки, лімфатичний стовбур, купол плеври, слізне озеро, долинка мозочка, альвеолярний мішечок, артеріальне русло, котяче вухо, бронхіальні гілки, корінь легені, грудна протока, кров'яне депо, вузлики співаків, грудна клітка, легеневий стовбур, кора кришталика, нюхова булава, гирло артерії, очне дно, очний келих, цибулина аорти, кінський хвіст, ниркова миска, серп мозочка, бібліотека генів, турецьке сідло, судинна ніжка, піраміда довгастого мозку, слухові струни.

Завдання 4. Утворіть терміни-метафори, поєднавши слова із колонок.

чашечка	мозочок
купол	зуб
шийка	серце
дзьоб	шкіра
вушко	мозолисте тіло
талія	діафрагма
гребінці	нирка
намет	передсердя
пазуха	аорта
кора	кришталик

Завдання 5. Наведіть якнайбільше прикладів термінів, утворених способом метафоризації, з компонентами: *крило, гілка, стовбур, протока, корінь, мішечок, поріг, шийка, ворота*. Які ще загальноживані слова часто відіграють роль об'єкта уподібнення у медичних термінах-метафорах?

Висновки. Запропонований навчально-методичний матеріал поглиблює знання здобувачів вищої освіти про шляхи формування медичної термінології, зокрема метафоризацію, сприяє усвідомленому опануванню мови фаху, розроблений з урахуванням пізнавальних і комунікативних потреб здобувачів вищої освіти, ґрунтується на принципах доступності, науковості, зв'язку теорії і практики. Перспективу подальших досліджень

вбачаємо у продовженні роботи над навчально-методичними матеріалами з тем, присвячених вивченню медичної фахової лексики, утвореної шляхом вторинної номінації, зокрема метонімізації.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК

1. Бугаєвська Ю. Культура фахового мовлення як важливий аспект сфери професійної діяльності. *Current Issues and Prospects for The Development of Scientific Research* : Proceedings of the 7th International Scientific and Practical Conference, April 19–20. 2023. № 151. С. 268–273.
2. Головацький А. С., Черкасов В. Г., Сапін М. Р., Парахін А. І., Ковальчук О. І. *Анатомія людини*. Вінниця : Нова Книга, 2018. Т. 2. 456 с.
3. Дуда О. До питання про контекстуальну реалізацію термінологічного значення (на матеріалі англійських текстів з економіки). *Studia methodologica*. 2011. Вип. 32. С. 42–46.
4. Кравцова Ю. Метафорична модель як семантико-когнітивна структура. *Світ мови – світ у мові* : матеріали VII Міжнарод. наук. конф., м. Київ, 27 жовтня 2023 р. / Український держ. ун-т ім. М. Драгоманова. Київ : Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2023. С. 136–140.
5. Петрова Т. Сучасні аспекти вивчення метафоризації термінів в українському термінознавстві (актуалізація когнітивного підходу). *Мова*. 2021. № 35. С. 173–181.
6. Пуш О. Метафоричні терміни в медицині. *Концептуальні проблеми розвитку сучасної гуманітарної та прикладної науки*: матеріали V Всеукр. наук.-практ. симпоз., м. Івано-Франківськ, 14 травня 2021 р. Івано-Франківськ, 2021. С. 193–196.
7. Селігей П. О. Сучасне термінотворення: симптоми та синдроми. *Мовознавство*. 2007. № 3. С. 48–61.
8. Цісар Н. Ономазіологічні аспекти вивчення метафори (на матеріалі медичної термінології). *Вісник національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології». 2008. № 620. С. 224–227.
9. Цісар Н. Метафора в медичній терміносистемі. *Вісник національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології». 2005. № 538. С. 63–67.

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 31.10.2025
Дата публікації: 20.11.2025